

The article deals with the problems of interfaith relations in contemporary Ukraine and Crimea, which becomes crucial concept of interfaith dialogue, considered as the most adequate form of relationship between followers of different faiths, employees reach agreement between them. Of particular importance to the analysis of modern concepts of "Islam and the modern Ukrainian society.

Keywords: *scientific pluralism, tolerance, ethnic and religious diversity, religious politics, "Crimean traditional Islam" religious conflicts, the dialogue of cultures.*

А. Слубська* (м. Чернівці)

ІСЛАМСЬКИЙ ФАКТОР У ФОРМУВАННІ ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Актуальність статті визначається тим, що в контексті геополітичного розвитку ісламський фактор стає дедалі впливовішою силою як в цивілізаційному контексті, так і у внутрішньому житті країн із мусульманським населенням, до яких належить й Україна. Відродження ісламу в країні, репатріація автохтонного кримсько-татарського народу Кримського півострову, який сповідує іслам, стали одним з найважливіших викликів незалежній українській державі щодо державно-церковних відносин. Мусульманська умма України, чисельність якої постійно зростає, має інтегруватися в поліконфесійне середовище, віднайти своє місце в суспільному житті. Цей триваючий з часів здобуття Україною незалежності процес є конфліктогенним і вимагає постійної уваги як науковців і державних діячів, так і широкої громадськості, оскільки лише об'єднані зусилля мусульманських громад, держави і суспільства є запорукою забезпечення толерантності міжконфесійних відносин як гарантії внутрішньополітичної стабільності та національної безпеки України.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблематики. У вітчизняній історичній науці, незважаючи на значну кількість публікацій, немає комплексного дослідження ролі ісламського фактору у формуванні державно-конфесійних відносин в Україні. У сучасній релігієзнавчій науці за останні роки з'явилася низка публікацій, присвячених даній проблематиці, зокрема монографії: О. Богомолова., С. Данілова, І. Семиволос та Г. Ярославської «Ісламська ідентичність в Україні» (К., 2005. – 235 с.), А. Булатова та А. Арістової «Кризові процеси в мусульманській уммі Криму: причини та інституційні форми вияву //Ісламські процеси у світі та в Україні: реалії і

---

* Слубська А.Я. – викладач кафедри психології та соціології Буковинського державного медичного університету, здобувач кафедри релігієзнавства Національного університету «Острозька академія».

прогнози. Колективна монографія. – К., 2011. – С.125-152.], А. Игнатенко «Ислам и политика». – М., 2004. – 255 с.], статті державних службовців, зокрема В.Маліборського, політолога М. Якубовича та ін. Це свідчить про актуальність і нагальність данної проблематики в українському суспільстві.

Об'єктом даної розвідки є державно-конфесійні відносини в незалежній Україні. **Предметом** - конфліктогенні вектори інтеграції ісламських громад в український соціум.

Метою написання статті є розгляд етапів і організаційних форм відродження ісламу в Україні, проблем вільного релігійного виявлення мусульман, які мають бути вирішені державою на законодавчому та адміністративному рівнях, а також шляхів удосконалення державної політики щодо ісламу.

Основний зміст статті. Поняття „відродження ісламу” у громадській думці країн пострадянського простору з початку 1990-х років зазнало змін. Ці зміни є фактором, який має враховуватися при розробці державної політики щодо ісламської умми України. У 1990-1991 роках, в період прийняття постперебудовних законів про свободу совісті, словосполучення „відродження ісламу” сприймалося суспільством позитивно і розумілося як нормалізація відносин між ісламом і державою, виведення ісламу із стану прихованості і забороненості, повернення суспільству ісламської культурної спадщини, ріст чисельності мусульманських громад, будівництво нових мечетей, реституція культових споруд, можливість отримання релігійної освіти тощо.

У 1992-1993 роках у „відродженні ісламу” суспільство почало виявляти вже й певні негативні моменти. Відродилися старі й з'явилися нові проблеми, серед яких зокрема суперництво мусульманських лідерів. Ісламський фактор став важливою складовою процесу активізації націоналістичних рухів, суверенізації та регіоналізації. Іншим боком „відродження ісламу” в цей час стає політизація ісламу і перетворення його у вагомий політичний силу в ряді країн СНД.

Перелом у суспільному ставленні до ісламу настав у середині 90-х років минулого століття. Якісно іншого змісту набуває саме поняття „відродження ісламу”, яке обрастає загрозливими характеристиками. Ісламське відродження постає фоном, на якому розгортаються драматичні події чеченської війни. Події у Центральній Азії й на Північному Кавказі стали підґрунтям для зростаючих виявів ісламофобії. З цього часу просування процесу „відродження ісламу” супроводжується розповсюдженням антиісламських суспільних настроїв: іслам стає дратуючим громадську думку фактором.

Така періодизація змін суспільного сприйняття процесу ісламського відродження на пострадянському просторі може бути використана з певними застереженнями до аналізу ситуації в Україні. Події в нашій державі, на відміну від іншого мусульманського пострадянського простору, розвивалися з певним відставанням у часі, а формування радикальної ісламської опозиції вдавалося наразі уникати.

У контексті дотримання норм шариату мусульмани України стикаються з певними проблемами, характерними для всіх неісламських країн. В Україні ісламські свята часто припадають на робочі дні, хоча, згідно рішення Верховної Ради Криму від 26 березня 1993 р. „Про встановлення святкових днів для громадян Республіки Крим, які сповідують іслам” і статтею 73 Кодексу Законів про працю України, перший і останній дні свята Ід аль-Фітр (Ураза-Байрам) є неробочими днями для жителів Криму мусульманського віросповідання. Таке рішення потрібно зробити всеукраїнським.

На переважній частині території України не розвинена халяль-промисловість (виготовлення продуктів харчування, які відповідають нормам шариату), тому халяльне харчування в Україні є проблемою, що вирішується дуже повільно.

У містах проживання мусульман недостатньо мечетей і релігійних центрів, багато мусульманських будівель вимагає реставрації або ж вони зовсім відсутні. Проблемою є отримання ділянок під будівництво мечетей. На даний час мусульманам України у спорудженні нових культових будівель допомагають Туреччина, Саудівська Аравія і Кувейт. У 2007 році Туреччина виділила майже 3 млн. доларів на відновлення мусульманських святинь Криму. Але так і не відбулася повна реституція мусульманських культових споруд, зокрема у Феодосії, Ялті, Сімферополі, Бахчисараї, відібраних у мусульманських громад в радянський період.

В Україні, на відміну від Росії та країн ЄС, відсутні можливості користуватися безпроцентними внесками і позиками, оскільки більшість фінансових операцій громадян України проводяться через банки, які мають фіксовані процентні ставки, що заборонено нормами ісламу. Ряд мусульманських країн ведуть переговори стосовно відкриття в Україні філій своїх ісламських банків, які будуть працювати за принципами шариату.

Мусульмани прагнуть вивчення основ ісламу у школах АРК, оскільки лише в 14 кримськотатарських школах викладається спецкурс „Етика ісламу”.

Залишається також невідрегульованим питання носіння хіджабу мусульманками України, зокрема оформлення документів, де мусульманки були би з покритою головою.

Отже, для здійснення інтеграції ісламу в суспільно-релігійне життя України потрібне: забезпечення мусульманських громад культовими спорудами та висококваліфікованими кадрами священнослужителів; вирішення питання мови під час мусульманської проповіді; ров'язання проблем матеріальної підтримки мусульманських громад; налагодження ісламської освіти тощо.

Мусульманські громади в Україні функціонують, як правило, в межах чинного законодавства, визнають українську державність, не допускають проявів крайнього релігійного фанатизму та екстремізму.

Проте відродження релігійного життя мусульман в Україні з самого початку супроводжується розколами. Сьогодні в Україні офіційно діють шість зареєстрованих центрів ісламу. Наявність такої кількості духовних центрів

обумовлена, зокрема, етнічним складом останніх. Діаспорні групи 25 тюркомовних народів, що мешкають на українських теренах, та репатріанти – кримські татари є мусульманським середовищем України. Відсутність єдності мусульманської умми в Україні пояснюють наступні фактори: національні та регіональні особливості українських мусульман, конкуренція за можливості контролювати надходження і розподіл матеріально-фінансової допомоги з-за кордону, різні політичні орієнтації регіональних мусульманських еліт, втручання зовнішніх сил [Украинские мусульмане пополнили ряды сторонников Януковича: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lenta.ru/news/2005/12/20/muslim/>]. Кримські татари, об'єднані ДУМК, історично є послідовниками ханафітського мазхабу – поміркованого і ліберального напрямку суннізму; діяльність ДУМУ, другого за чисельністю ісламського об'єднання країни, більшість дослідників розглядає у його зв'язку із так званим хабашизмом (араб. Аль-ахбаш) – релігійною школою суннізму, яка негативно ставиться до салафізму в його ваггабітських інтерпретаціях та декларують принципи релігійної толерантності і необхідність міжкультурного діалогу [Якубович М. Іслам і мусульмани в сучасній Україні: спільна основа, різний вигляд / М.Якубович // Релігія, Держава, і Суспільство. – 2010. – №38. – С.296.].

Внутрішньомусульманський конфлікт вже пройшов стадії визначення його суб'єктів, кристалізації їх позицій та інтересів; публічної полеміки та взаємних звинувачень і судових позовів. Кожен з конфліктів за участю мусульманських громад є певною мірою загрозою стабільності України і вимагає втручання держави. На теперішній час у мусульманському середовищі країни конкурують три релігійно-ідеологічні доктрини, що розшаровують і дестабілізують ісламську спільноту: „кримський” іслам (що є продуктом історичного етно-культурно-релігійного синтезу), традиційний (канонічний) іслам, прибічники якого обстоюють необхідність інтеграції умми у світове мусульманське співтовариство і подолання „кримських язичницьких” елементів у культурі, а також так званий радикальний іслам, прихильники якого найголовнішою стратегічною метою вважають створення всесвітнього ісламського Халіфату, заперечують легітимність світських урядів, не визнають авторитетів офіційного духовенства тощо [Булатов А., Арістова А. Кризові процеси в мусульманській уммі Криму: причини та інституційні форми вияву. – С. 131-132.].

Кримські татари, як найбільша етнічна група українських теренів, яка сповідує іслам, постали перед необхідністю вирішення низки політичних проблем. „Серед них можна виділити такі складові: іслам та Меджліс кримськотатарського народу; іслам та державна влада; іслам та два альтернативних шляхи в його розвитку (турецький чи арабський)” [Маліборський В.А. Відродження ісламу у Криму: проблемні питання // Релігійна свобода. Наук. щорічник №14.– К., 2009. – С. 166-167].

Мусульмани України є об'єктом геополітичних інтересів ісламських держав (Туреччини, Ірану, Саудівської Аравії, ОАЕ, Кувейту) і частково

перебувають під їх впливом, а також країн Заходу, передусім США, що вважають Україну одним із бастионів на шляху експансії ісламу на Захід та зацікавлені у вестернізації ісламського середовища країни.

З другої половини 90-х років м. ст. іслам в Україні починає стрімко політизуватися. Характер цього явища можна проілюструвати влучною цитатою з офіційного органу талібів – газети „Іттифакі іслам”: „Іслам – це спосіб управління державою і він також є його формою”[Цит за: Игнатенко А. Ислам и политика. – С. 189].

Фактором „внутрішньої” політизації ісламських громад України є прагнення ісламу домогтися свого представництва у політичних та владних колах країни. Зростання ролі мусульман в політичному житті України засвідчила діяльність Партії мусульман України (ПМУ), створеної 27 вересня 1997 р. в Донецьку. На відміну від релігійної організації, партія становить зручний електоральний механізм, який ... було використано в двох виборчих кампаніях (парламентській 1998-го року та президентській 2004-го року). У 1998 р. новостворена партія на виборах до Верховної Ради України по загальнодержавному багатомандатному округу отримала 52574 голоси або 0,1980% голосів. Приблизно такими ж були результати й в одномандатних округах. ПМУ не врахувала того, що виборці голосують не лише за релігійну назву, а мають також й інші мотиви свого голосування. Створивши свою партію, мусульмани активно заявили про себе. Але, як показали результати березневих виборів 1998 р. в Україні, Партія мусульман України не перейшла бар’єр чотирьох відсотків і не пройшла до Верховної Ради України. За Партію мусульман України голосували здебільшого члени громад, підпорядковані ДЦМУ. Громади, підпорядковані ДУМК, голосували за своїх представників, проведених через РУХ, що ще раз засвідчило конфронтацію та розкол між мусульманами України, зокрема політичне протистояння між ПМУ та Меджлісом кримськотатарського народу, який не бажав поступатися монополією на політичне представництво кримськотатарського народу, що суттєво обмежувало можливості ПМУ.

Партія, в якій домінували волзькі татари Донецького регіону, мала маргінальний характер навіть в середовищі мусульманського населення України. Меджліс звинувачував ПМУ, зокрема, у використанні посилення на релігію в назві партії, членами якої можуть бути громадяни незалежно від віросповідання. Меджліс традиційно дотримувався проукраїнської орієнтації та підтримував українські націонал-демократичні сили. ПМУ ж стояла на помірковано проросійських позиціях. На президентських виборах 2004 р. ПМУ агітувала за В.Януковича, а Меджліс підтримував В.Ющенка. 17 грудня 2005 р. з’їзд ПМУ прийняв рішення про саморозпуск партії і входження її повним складом до Партії регіонів, що стало логічним підсумком її політичних пріоритетів та констатацією безперспективності подальшої політичної діяльності партії [Украинские мусульмане пополнили ряды сторонников Януковича: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lenta.ru/news/>

2005/12/20/muslim/]. Відтак ісламський експеримент в політичному полі України зазнав фіаско.

Другим чинником політизації ісламської умми України є так звана „нав'язана” політизація мусульманського середовища, „тобто політизація, обумовлена проникненням у лави мусульман ... (з подальшою легітимізацією та активізацією) відомих зарубіжних організацій релігійно-політичного толку” [Булатов А., Арістова А. Кризові процеси в мусульманській уммі Криму: причини та інституційні форми вияву. – С.139.].

Через автономні мусульманські громади, чисельність яких сягає за даними Рескомнацрелігій біля 15% мусульманських громад АРК, з 2003 року легітимізує свою діяльність в Криму сунітська радикальна міжнародна релігійно-політична організація, створена у 1953 році, „Хізб ут-Тахір аль-Ісламі” (Ісламська партія визволення) (далі – ХТІ), яка заборонена у багатьох країнах Близького Сходу, в Німеччині, Росії.

На своєму офіційному сайті (www.hizb-ut-tahrir.org/russian) „Хізб ут-Тахір аль-Ісламі” проголосила: „Партія була заснована з метою пробудити ісламську умму від того занепаду, в якому вона опинилась, і звільнити її від впливу думок, законів та систем держав невіри”.

За оцінками експертів, враховуючи багатий досвід ХТІ в інспіруванні релігійно-політичних криз у республіках Середньої Азії, а також наявність потужної фінансової підтримки цієї партії з боку зарубіжних спонсорів, можна твердити, що на теперішній час в Криму створена добре структурована мережа її членів та прибічників. За даними кримських правоохоронних органів, чисельність членів ХТІ та співчуваючих її ідеям складає наразі 7-10 тис. осіб [Хізб-ут Тахрир виходит из подполья: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.interaction.net.ua/page/hizb-ut-tahrir-vygodit-iz-podpolja>]. Підкреслимо, що ХТІ послідовно і активно працює в тому соціальному середовищі, де позиції ДУМК і Меджлісу є найслабшими (робота з молоддю, інформаційне і кадрове поле) [Булатов А., Арістова А. Кризові процеси в мусульманській уммі Криму: причини та інституційні форми вияву. – С. 141].

На території Криму діють ХТІ, ваххабіти та перебувають бойовики з Чечні. Колишній спікер кримського парламенту Л.Грач, а також офіційні об'єднання мусульман стверджують, що в Криму ісламські екстремістські угруповання фінансуються мусульманськими колами таких країн як Саудівська Аравія, Туреччина, Пакистан, Йорданія.

Ісламський екстремізм в руках сепаратистів загрожує існуванню української державності. Доречними є звинувачення влади у бездіяльності щодо екстремістських угруповань у Криму, відсутності адекватної реакції на їхню активність з боку правоохоронних органів.

Фактично за останні 5 років індикаторами внутрішньо-ісламських протиріч у мусульманській уммі України стали:

- накопичення розбіжностей між ДУМУ і ДУМК;
- поява і поширення автономних мусульманських громад, які не входять в жодну із названих вище релігійних інституцій;

- поширення впливу закордонних та міжнародних ісламських організацій - як канонічного, так і екстремістського толку;
- явна і прихована боротьба за владу над кримськотатарською спільнотою;
- перманентні спроби втягнути у конфліктну взаємодію суб'єктів як духовної, так і світської ієрархії мусульманського населення.

Іслам в Україні виступає у таких формах прояву як форма національно-релігійної самоідентифікації „етнічно мусульманської” частини населення; інструмент боротьби за владу; канал впливу держав, на терені яких поширений іслам. Зростання ролі ісламу в політичному житті України відображає тенденцію до використання національними меншинами релігії як інструменту політичного самозахисту, а також прагнення влади, різних політичних сил у регіонах компактного проживання мусульман спертися на іслам, враховуючи його зростаючий вплив.

Разом з тим, конкуренція між об'єднаннями мусульман, громадсько-політичними організаціями значно послаблюють ісламський рух та роблять вплив мусульман України на громадсько-політичне життя досить обмеженим. Мусульмани не є вагомим політичним силою у загальнодержавному масштабі, мають певний вплив лише на регіональному рівні. Змінити це можливо лише шляхом консолідації мусульманського середовища.

Можна прогнозувати подальше зростання політичної активності мусульман в Україні, поширення участі організацій мусульман у громадсько-політичному житті країни, посилення боротьби за місця у владних структурах. Отже, іслам вимагає виваженого і доброзичливого ставлення з боку всіх гілок державної влади, проведення послідовної багатовекторної і збалансованої політики з метою забезпечення внутрішньополітичної стабільності та національної безпеки України.

А н о т а ц і ї

У статті **А.Я. Слубської «Ісламський фактор у формуванні державно-конфесійних відносин в Україні»** розглядаються тенденції розвитку мусульманських громад в незалежній Україні, проблеми і виклики, які постають перед державою і ісламськими релігійними об'єднаннями на шляху забезпечення державно-кофесійної злагоди в країні.

Ключові слова: іслам, державно-конфесійні відносини, поліконфесійність, інтеграція, політизація, мусульманські громади.

В статтє **Слубской А.Я. «Исламский фактор в государственно-церковных отношениях в Украине»** рассматриваются тенденции развития мусульманских общин в независимой Украине, проблемы и вызовы, стоящие перед государством и исламскими организациями на пути обеспечения государственно-конфессионального единства в стране.

Ключевые слова: ислам, государственно-конфессиональные отношения, поликонфессиональность, интеграция, политизация, мусульманские общины.

A.Slubs'ka's article «**The Islamic factor in the state-church relations in Ukraine**» deals with trends in the development of Muslim communities in the independent Ukraine, problems and challenges facing government and Islamic organizations in the way of providing state-confessional unity in the country.

Key words: *islam, state-confessional relations, policonfessionality, integration, politicizing, moslem communities.*

О. Боруцька* (м. Львів)

ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОЇ РЕЛІГІЙНОСТІ СІЛЬСЬКИХ РЕСПОНДЕНТІВ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ (на матеріалах 60-70-х років ХХ ст.).

Стаття підготовлена на основі незадіяних раніше в науковому обігу соціологічних матеріалів наукових працівників відділів конкретно-соціологічних досліджень (завідувач – кандидат економічних наук Г.І. Ковальчак) та формування науково-матеріалістичного світогляду (завідувач – доктор історичних наук Ю.Ю. Сливка) Інституту суспільних наук АН Української РСР (нині – Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України), одержаних упродовж 1968-1975 років [Архів Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. Записи учасників соціологічних експедицій 1968-1971 рр., 1972-1975 рр.]. Тут, зокрема, аналізуються матеріали соціологічних досліджень особистих висловлювань сільських респондентів та експедиційних обстежень, отриманих під час тривалого вивчення сільської документації, безпосереднього спостереження за культурним і громадським життям мешканців сільської місцевості Тернопільщини, а саме сіл Колодрібка [АІУ ЗУСЕ, с. Колодрібка (в тексті далі – КДБ). – Ф.9. – Оп. 1. – Спр. 24. – 131с.] та Мирне [АІУ ЗУСЕ, с. Мирне (в тексті далі – МРН). – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 25. – 118 с.] – дослідження 1968-1971 років та Більче Золоте [АІУ ЗУСЕ, с. Більче Золоте (в тексті далі – БЗ). – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 24а. – 115 с.] – дослідження 1972-1975 років.

Зазначимо також, що деяка частина матеріалів соціологічних досліджень та експедиційних обстежень сіл стосовно зазначеної тематики була опублікована (перед тим, звичайно, ретельно дозованих радянськими цензорами від науки) в колективних монографіях, що відповідно побачили світ у київському видавництві “Наукова думка”. А щоб переконатися у вельми прискіпливому дозуванні отриманих науковцями Інституту матеріалів у згаданих монографіях, то підкреслимо, що у монографії

---

* Боруцька Оксана – магістр історії, молодший науковий співробітник Музею історії релігії (м. Львів).